

УДК 811.16+821.16

ISSN 1450-5061

Славистика

Књига XIII (2009)

Уређивачки одбор:

др Петар Буњак, др Ксенија Кончаревић, др Верица Копривица,
др Богдан Косановић, др Софија Милорадовић,
др Богољуб Станковић, др Мирољуб М. Стојановић,
др Александар Терзић, В. П. Гутков (Русија),
др Бранко Тошовић (Аустрија)

Главни уредник:

БОГОЉУБ СТАНКОВИЋ

СЛАВИСТИЧКО ДРУШТВО СРБИЈЕ

Београд • 2009

Секретар редакције
др Петар Буњак

Издавање ове књиге финансијски су подржали:
Министарство за науку и технолошки развој
Републике Србије
Филолошки факултет у Београду
„Чигоја штампа“

Издаје
Славистичко друштво Србије, Београд, Студентски трг 3
e-mail: office@slavistickodrustvo.org.yu
<http://www.slavistickodrustvo.org.yu>

Штампа:
„Чигоја штампа“, Београд, Студентски трг 13
e-mail: office@cigoja.com
www.chigoja.co.yu

Тираж:
500

БЕОГРАД И КЊИЖЕВНИ ЈЕЗИК

У српској лингвистици се већ читав век говори о такозваном „београдском говорном типу“. Данашњи књижевни језик Београда такође има извесне посебности у односу на важећу норму. О њима је реч у овој раду.

Кључне речи: српски књижевни језик, дијалекат, страна лексика, прозодија, вокализам, консонантизам, морфологија, синтакса, норма.

У Београду се у јавној комуникацији говори српским књижевним језиком екавског изговора. Међутим, његово непосредно дијалекатско окружење (шумадијско-војвођански и смедеревско-вршачки говори), као и непрестано досељавање становништва са целокупног српског говорног подручја, дају београдском говору специфичну обојеност.

С друге стране, Београд, као један од водећих културних, образовних и научних центара, има важну улогу у даљем уобличавању књижевног језика, који се, одвојивши се одавно од своје фолклорне базе, изграђује и развија, пре свега, у интелектуалној и цивилизацијској сфери.

О такозваном „београдском говорном типу“ говори се у српској лингвистици већ читав век (Московљевић 1939, Белић 1933^а, 1933^б, 1934, 1939, Стевановић 1963, Пешикан 1976, Ивић 1990). Током овог периода он је израстао до нивоа престижности и данас има значајну улогу у даљем уобличавању српског књижевног језика.

Двадесетих година прошлога века Милош Московљевић је писао како се у првој половини XIX века у Београду „врло мало говорило српски“. Почетком XX века број говорника српског језика се знатно увећао, али је постојала велика разлика између говора Савамале, која је била насељена људима из југозападних српских крајева, и Дорћола и Палилуле, насељених из „југоисточне Србије, па и Македоније“. Док су родитељи чували свој локални говор, истицао је Московљевић, дотле су њихова деца већ говорила „једним заједничким говором у којем су се све те разлике нивелисале, те се добио један нов тип говора, са претежним утицајем југоисточних елемената“. Најмање се, према Московљевићу, говорило чистим српским књижевним језиком (Московљевић 1921 : 133–136). После Првог светског рата почели су се у великом броју досељавати у Београд људи из Шумадије, Војводине, Босне и Херцеговине, носиоци дијалеката који су у основи српског књижевног језика. Мешањем различитих говорних типова и њиховим утицајем на стандардни језик створен је „београдски говорни тип“, за који је А. Белић рекао: „све [је] као код Вука, па ипак је све друкчије“ (Белић 1940 : 195–196).

Данас је Београд јак економски, образовни, културни и научни центар са великим бројем школованих људи. Он привлачи становништво са целокупног српског говорног подручја (данас као и раније), због посла, школовања, доступнијих

културних и забавних садржаја итд. Ратови који су вођени последње деценије XX века довели су до великих померања српског становништва (углавном са подручја источнохерцеговачког, призренско-јужноморавског и најјужнијих делова косовско-ресавског дијалекта), које се у великом броју настанило и у Београду доносећи са собом и свој дијалекат.

С друге стране, интелектуализација и професионализација језика донеле су нове форме изражавања које репрезентују свет образованог човека. Дошло је и до снажног продора стране лексике, па и страних конструкција, који су не само увећа(ва)ли лексички фонд стандардног језика већ, у извесној мери, утицали и на његову структуру.

У говору образованих Београђана, као носилаца књижевног језика, има извесних одступања од важеће норме и она су у највећој мери и одлика стандардног језика источног дела српског говорног подручја уопште. Навешћемо, у кратким цртама, само најзначајније од њих.

Највећа су одступања у области прозоције. Она се тичу и инвентара и дистрибуције прозодема, а састоје се у следећем:

а) губи се кратки узлазни акценат и уместо њега се јавља краткосилазни, нарочито у претпоследњем слогу; ова појава је свакако потпомогнута стањем у косовско-ресавском дијалекту:

вòда, кòса, јèлен, йòтiок, дубìна уместо: *вòда, кòса, јèлен, йòтiок, дубìна* итд.

б) скраћују се дужине, махом на онај начин на који се то дешава у шумадијско-војвођанским говорима,¹ али се све више примећује и скраћивање свих послеакцентских дужина:

йрèнуйака, зàдайака, найишем, йрèскачèйе, йòтiйисан, йойисивани уместо:
йрèнуйака̄, зàдайака̄, найише̄м, йрèскачèйе̄, йòтiйисан̄, йойисиван̄;

в) скраћују се дуги акценти, посебно узлазни и том приликом се јављају „неочекивани“ акценти – узлазни уместо силазних и обрнуто:

зàхйев владе, одржàвање Олимпијаде, вòдиийи рачуна, йрèглед, врèме, сàјам, нàрод, мрзим уместо:

зàхйев влáдè, одржàвãње Олимпијаде̄, йрèглед, врèме, сáјам, вòдиийи рачуна, нàрод, мрзìм;

г) изостаје преношење акцента на проклитику, осим у устаљеним изразима: *нà йамèйи, нà жалòсйи, зà рuku;*

д) силазни акценти се све више јављају изван првог слога у речи, највише у страним речима, и то нарочито у сложеницама (и страним и нашим):

– *диригèнйи, конкурèнйи, елемèнйи, йаралèлно, йедàнйиан, интèлигèнйиан, хостйи-шàлйизовано,*

– *йо̀лойрй̀врèда, у међуврèмену, неблаговрèмено,*

– *информáйтор, инвестйи́йтор, аудйи́ција, северозáйадни, Аустйрáлија,*

¹ Дужине се лакше губе: на последњем слогу него на унутрашњем, лакше на отвореном последњем слогу него на затвореном, иза силазних акцената и неакцентованих слогова него непосредно иза узлазних, иза дугог слога него иза кратког (уп. Ивић 1956 : 70).

- *биохѐмија, шелевизија,*
– *додáййáкá, задáййáкá, Босáнñџá* итд.

Укратко: скраћују се дуге прозодеме и под акцентом и ван акцента, а под утицајем стране лексике, али и прозодијских прилика у екавским дијалектима, све се више јављају силазни акценти ван првог слога.² Ова појава је нарочито изражена међу младима у Београду, и изразитија је у београдском него у новосадском културном центру. Пре двадесетак година неки лингвисти су предвиђали да ће се српски стандардни прозодијски систем уопште, а пре свега онај у Београду, брзо приближити моделу који је обичан на југу и истоку српског језичког простора, а који је обичан у другим балканским језицима (Петровић 1996 : 97). Може бити да ће нови велики талас досељеника са подручја источнохерцеговачког дијалекта тај процес успорити.

Што се вокалног системе тиче, у Београду је у јавној употреби екавска варијанта стандардног језика. Ијекавизам досељеника у Београд уступа место екавизму (ипак, остаје, бар у првој генерацији, у употреби у приватном разговору људи из истог краја). Одступања од стандардног вокалног система нису велика. Кратки вокали *e* и *o* често немају средњу артикулацију, већ су врло отворени, и то највише међу младим говорним представницима српског језика (*Бе^oград, се^eстра, по^oслов, по^oмогла*). Под налетом стране лексике знатно се повећао број вокалских група (ово је, истина, одлика интелектуализованог стандардног израза у целини). Јављају се: двочлане групе којих раније није било на почетку речи (*аеродром, еуфемизам, еолски, оаза*), затим унутрашње и крајње групе, и то и оне које су састављене од истих вокала (*наелектрисан, неактиван, неефикасан, бифеа, вакуум, решоом, у интервјуу*), као и трочлане групе (*неаутоматски, неоатлантизам, шоуа, какаоа, какаоом*), па чак и четворочлане (*неоаутономашки*).

Консонантски систем показује велику дозу стабилности. Највеће промене се дешавају у консонантским групама. Са страном лексиком у српски језик, па и у говор Београда, унет је огроман број нових консонантских група. Нарушена су ограничења која су постојала у српском језику и у броју консонаната у групи и у структури групе, поготово на крају речи (где су постојале само четири групе, са тенденцијом да се и оне уклоне): (*пнеуматика, сцена, ксилофон, опсцени, бестселер, ексхумација, отишкринути, асистентски, протестантство, пакт, пулт, инфаркт, смарагд* итд.).

У морфологији и синтакси постоје извесне разлике у односу на оно што наводе традиционалне граматике стандардног језика. Данашњи Београђани неке језичке појаве осећају као архаизам, нпр.:

– краћу форму придева: из *далека* града, човек *мека* срца (обично је: из *далеког* града, човек *меког* срца);

² О прозодијским приликама у данашњем српском књижевном језику и (не)саобразности норме и праксе в. Петровић 1996 и Фекете 2000, *Неке појаве систем(ат)ског нарушавања акценатске норме*, Јужнословенски филолог, LVI/3–4 1297–1329.

– покретни вокали код придева и заменица: са *великога* моста, на *радном* месту, по *црвеном* тепиху (обичније: *великог* моста, на *радном* месту, по *црвеном* тепиху);

– дуже облике присвојних заменица: *мојега*, *мојему*, *твојега*, *твојему* итд. (обично је: *мог(a)*, *мом(e)*, *твог(a)*, *твом(e)*),

– посесивни генитив заменице *који* у реченицама типа: *То је младић којега си брата упознао* (уместо: *чијег(a) си брата упознао*);

– акузатив личних заменица типа: *преда њ*, *за ме*, *за те*, који се могао чути некада и код рођених Београђана (данас: *пред њега*, *за мене*, *за тебе*),

– везник *што* у комбинацији са енклитичким обликом личне заменице када се јавља у зависним падежима (уместо: *Најслађи је хлеб што га сам зарадиш* обично је: *Најслађи је хлеб који сам зарадиш*),

– бројни придев: *осмора кола*, *двоје рукавице* итд. (обичније: *осам кола*, *два пара рукавица* итд.),

– словенски генитив: *немам књиге*,

– плусквамперфекат типа *бејаш читао* (обично је: *био сам читао*),

– потенцијал прошли (*био бих читао*),

– смањена је употреба имперфекта,

– инфинитив се ређе употребљава него да-конструкција ако међу њима постоји алтернативни однос: *Дошао ме је видети. Хтели су се показати* у најбољем светлу (обично је: *Дошао је да ме види. Хтели су да се покажу* у најбољем светлу).

Све ово може да се нађе у одређеним функционалним стиловима (нарочито књижевноуметничком) и у устаљеним изразима, али је готово нестало из свакодневне употребе. Граматичари с правом инсистирају на њиховом очувању (макар у пасивном знању), јер су нам неопходне ради одржавања континуитета и везе са блиском прошлошћу³.

У јавној комуникацији Београд врло брзо мења нестандардне одлике говора досељеника које знатно одступају од београдског говора, нпр.: аналитичка компарација и аналитичка деклинација призренско-тимочке дијалекатске области бивају замењени синтетичком компарацијом и деклинацијом, успоставља се диференцијација између падежа места и падежа правца код носилаца дијалеката који га немају (косовско-ресавски, зетско-сјенички), губе се удвојени предлози итд.

Говор Београда као културног жаришта одликује се високом интелектуализованошћу. То значи и великим бројем интернационалних речи. У вези са њима међу лингвистима постоји висок степен сагласности – у књижевни лексички фонд треба пустити не само стручне, научне и сличне термине већ све речи које могу садржајно да га обогате и повећају изражајну моћ српског језика. И није само страна лексика у питању. Српски језик није затворен ни према другим срединама дојучерашњег заједничког државног и језичког простора, а ни према српским дијалектима (дија-

³ „Брзе промене у језику очигледно нису пожељне. Кад год напуштамо какву језичку појединост, морамо бити свесни да кидамо једну нит континуитета“, истиче Павле Ивић (Ивић 1991: 33).

лекатске речи, ипак, не смеју да носе у себи обележје неког локалног говора, већ морају да се уклапају у акценатски и граматички склоп књижевног језика).

Бројна одступања од нормe, која се срећу поготово у језику медија, језички стручњаци настоје да каналишу (као што је, нпр., неправилна употреба предлога *с*, неправилна глаголска рекција, неправиан положај енклитика, погрешна граматичка и семантичка конгруенција, мешање везника *јер* и упитног облика *је л'* итд.).

Међутим, граматичари не гледају на сва одступања с негодовањем и неодобравањем. Тако, нпр., Милка Ивић истиче да нас попривдељени облици на *-ћи* (*растућа производња, непостојећа опасност, понижавајућа ситуација* и сл.) или сложенице типа *дрворед*, који нису у духу српског језика, „наоружавају новим изражајним могућностима управо тамо где је наш језик остао скучен у поређењу са просечно европском језичком ситуацијом“ (Ивић 1997: 161).

С друге стране, често је неопходно и прихватање језичке реалности, „озакоњење“ дојучерашње језичке неправилности, као што је то, нпр., случај с употребом предлога *код* уз генитив (*Хајдемо код Петра*), или глагола *користити се* (данашње *користити оловку* уместо некадашњег једино дозвољеног *користити се оловком*), или данашња конструкција уобичајена у говору Београђана *Ено га Петар* (уместо: *Ено Петра*) итд.

Нема сумње и да норму треба осавременити и при том поћи од говора урбаних средина (Београд свакако има водећу улогу), од језика културних и научних посленика, од интелектуалних кругова у најширем смислу. Да би се осавременила норма, постојеће стање треба прво да се опише. На томе се последњих година ради у Институту за српски језик Српске академије наука и уметности и Одбору за стандардизацију српског језика. Ради се и на описивању постојећег стања у стандардном језику (почело се од синтаксе и творбе речи⁴), али и на прикупљању података о говору становништва различитих социјалних, професионалних, узрасних, родних група (на основу репрезентативног узорка). Норма свакако треба да одсликава језичку реалност, да буде прилагођена савременим изражајним потребама, али треба и да буде у складу са основном структуром српског стандардног језика и језичком логиком.

Бригу да се сачувају правилност, али и склад и лепота књижевног израза воде и појединци, компетентни и предани језички стручњаци, међу којима истакнуто место заузима проф. Богдан Терзић, заслужан за решавање многих проблема које готово свакодневно намеће језичка пракса.

⁴ В. Предрага Пипера и др., *Синтакса савременог српског језик: проста реченица* (у редакцији Милке Ивић), Београд (Институт за српски језик САНУ, Београдска књига), Нови Сад (Матица српска), 2005. Иван Клајн, *Творба речи у савременом српском језику. Први део, Слагање и префиксација*, Београд (Завод за издавање и уџбенике и наставна средства и Институт за српски језик САНУ), Нови Сад (Матица српска), 2002 (Прилози граматици српског језика). Иван Клајн, *Творба речи у савременом српском језику. Други део, Суфиксација и конверзија*, Београд (Завод за издавање и уџбенике и наставна средства и Институт за српски језик САНУ), Нови Сад (Матица српска), 2003 (Прилози граматици српског језика).

ЛИТЕРАТУРА

- Белић А., 1933^a, *Позоришни језик*, Наш језик, Београд, књ. II, св. 3, 65–67.
- Белић А., 1933^b, *Још неколико речи о позоришном језику*, Наш језик, Београд, књ. II, св. 4, 97–99.
- 1934, *Београдски стил*, Наш језик, Београд, књ. II, св. 7, 193–200.
- Белић А. 1939, *Позоришни језик*, Наш језик, Београд, књ. VI, св. 5–6, 129–137.
- Белић А. 1940 : *Београд и књижевни језик*, Наш језик, Београд, књ. VII, св. 7, 193–196.
- Белић А. 1951, *Из новије акцентуације*, Наш језик, Београд, н. с., књ. II, св. 7–10, 227–237.
- Белић А. 1952, *Из новије акцентуације*, Наш језик, Београд, н. с., књ. III, св. 5–6, 149–153.
- Брборић Б. 1996, *Однос према туђицама: с мером али без аверзије*, у књизи: *О лексичким позајмљеницама*, Суботица–Београд, 27–51.
- Бугарски Р. 1996, *Стране речи данас: појам, употреба, ставови*, О лексичким позајмљеницама, Суботица–Београд, 27–51, 17–25.
- Ивић М. 1972, *Проблематика српскохрватског инфинитива*, Зборник за филологију и лингвистику, књ. XV/2, 115/138.
- Ивић М. 1990, *О језику Вуковом и вуковском*, Нови Сад.
- Ивић П. 1956, *Дијалектологија српскохрватског језика. Увод и штокавско наречје*, Нови Сад.
- Ивић П. 1990, *О језику некадашњем и садашњем*, Београд.
- Московљевић М., 1921, *Неколико речи о београдском говору*, Зборник филолошких и лингвистичких студија (А. Белићу поводом 25-годишњице његова научног рада посвећују његови пријатељи и ученици), Београд, 132–140.
- Московљевић М., 1939, *Нове појаве у београдском изговору*, Наш језик, Београд, књ. VII, св. 2–3, 69–72.
- Петровић Д. 1996, *Фонетика*, у књизи: *Српски језик на крају века*, Београд, 87–110.
- Пешикан М. 1976, *О утицају радија, телевизије и других новинарских служби на језичку културу*, Наш језик, Београд, књ. XXII, св. 1–2, 69–76.
- Пипер П. и др., *Синтакса савременога српског језика : проста реченица* (у редакцији Милке Ивић), Београд – Нови Сад, 2005.
- Станојчић Ж. 1996, *Морфологија, синтакса, фразеологија*, у књизи: *Српски језик на крају века*, Београд, 111–141.
- Стевановић М. 1963, *За чување акценатског система књижевног језика*, Наш језик, Београд, књ. XIII, sv. 1–2, 69–76.
- Фекете Е., 1996, *Отпор према туђицама*, у књизи: *О лексичким позајмљеницама*, Суботица–Београд, 53–57.
- Фекете Е., 2000, *Неке појаве систем(ат)ског нарушавања акценатске норме*, Јужнословенски филолог, Београд, LVI/3–4, 1297–1329.

Рада Стийович

БЕЛГРАД И ЛИТЕРАТУРНИЙ ЯЗЫК

Резюме

Официальное общение в Белграде происходит на сербском литературном языке с эквивалентным произношением. Однако непосредственное диалектное окружение Белграда, равно как и постоянный приток людей со всей сербскоговорящей территории влияют на то, что речь в известной мере меняется и отступает от существующей нормы.

С другой стороны, интеллектуализация и профессионализация языка принесли новые формы выражения, которые представляют мир образованного человека, и которые сильно выражены в речи Белграда как культурного, образовательного и научного центра. Эти изменения больше всего выражены в лексике, а также в известной степени в языковой структуре, прежде всего фонетической.

Известные морфологические и синтаксические явления в речи современных белградцев чувствуются как архаизм и почти что вытеснены из повседневного общения.

В этой работе речь идет как раз о явлениях, отступающих от традиционных описаний в грамматиках.